ІВАН МЕЛЕЖ

У гарах дажджы

kamunikat
Беларуская Інтэрнэт-Бібліятэка

Іван Мележ

У ГАРАХ ДАЖДЖЫ

апавяданне

І. Карабутэнку

Даліна ляжала між шасэ і ракою.

З аднаго боку гула мутная жаўтаватая плынь Стрыя, з другога — дыбіўся круты схіл невысокай гары, што кучаравіўся знізу хмызняком, а вышэй — галлём сосен. Гару, самае падножжа, абгінала шасэ,— гладкая істужка яго неўзабаве, нібы радуючыся таму, што вырвалася з горнай цеснаты, выпросталася і весела бегла па бяскрайняй, здавалася, раўніне. Тут канчаліся горы, канчалася апошняя града сіне-зялёных Карпат.

Па даліне — найбольш усцяж берага — было раскідана некалькі дробных густых хмызнячкоў, у адным месцы ўздоўж пераразаў яе амаль высахлы, глеісты на дне раўчак. На ўсім астатнім прасцягу шаўковы ад вільготнай травы, дзе-нідзе куп'істы дыван быў роўны і трывалы. У карпацкім краі на многія кіламетры цяжка было б знайсці мясцінку, больш прыдатную для жыцця і заняткаў артылерыстаў, што рыхтаваліся да вайсковага вучэння ў гарах.

Артылерысты прыехалі сюды з глыбіні Карпат. Гэта быў дывізіён горнага артылерыйскага палка, іншыя падраздзяленні якога размяшчаліся паблізу на схілах другіх гор, а штаб у невялічкай гуцульскай вёсцы над ракою.

Летнія лагеры артылерыстаў былі за трыццаць пяць — сорак кіламетраў адсюль, на высокім беразе гэтай жа ракі. Там засталіся акуратныя рады белых палатак, густа настоены пах сасновых галін, шум вялікага лесу; засталіся зручныя, добра падрыхтаваныя парк для гармат і канавязі.

У даліну артылерысты прыехалі хмурным надвячоркам, прытомленыя нялёгкім маршам па звілістай і камяністай горнай дарозе. Адчапіўшы і ўладаваўшы маленькія гарняшкі — горныя гарматы,— да позняй ночы ў важкай цемры ўкопвалі на беразе слупы, прыбівалі бярвенні канавязей, кармілі аўсом з

палатняных торб і паілі халоднай вадой са Стрыя коней.

Стрый тут — заўважылі — паводзіў сябе інакш, чым сярод гор, адкуль яны прыехалі. Рака тут не раўла па каменні. Яшчэ да таго, як выпусціць яе зусім на волю, на прастор раўніны, горы патроху адступалі ад яе, і яна ўсё шырэла ў нізкіх гліністых берагах. Яна гнала ваду не так бурна, без дзікага шалу, але больш магутна і велічна...

Жыллё сабе артылерысты абсталёўвалі каля хмызняку, блізка ад грэбня шасэ. Зрабіць простыя буданчыкі, каб прыкрыцца ад дажджу, буданчыкі з галля і плашч-палатак, было хоць справай і звычайнай, але не такой ужо лёгкай у цемры, пасля немалога паходу і ўсіх клопатаў мінулага дня. Людзі змарыліся. Калі, атрымаўшы вячэру, чародкі салдат з кацялкамі разышліся, пераклікаючыся, па сваіх буданах, даліна пачала хутка сціхаць. Праз якія пяць хвілін на ўсім беразе не спалі толькі вартавыя ды днявальныя на канюшні.

З наступнага дня пачаліся заняткі. Седзячы паўкругам, хто наўколенцах, хто — абняўшы калені, слухалі палітрукоў, што расказвалі пра міжнародныя навіны (у той час вельмі непакоіў Гітлер), пра справы роднай бацькаўшчыны. На выгане па-над рэчкаю тапталі падбітымі жалезам кірзавымі ботамі траву, крочылі па загаду камандзіра «па-страявому», рабілі на хаду павароты налева, направа, кругом. Жыццё ішло такое, як і ў лагеры, звычайнае салдацкае жыццё ў летнюю пару.

На прасторным пляцы, каля прырэчнага хмызняку, займаліся з гарматамі. Заняткамі гэтымі ў першым узводзе кіраваў няўрымслівы, галасісты памкамузвода, старшы сержант Запара. Худы, з рудаватым чубком, з кірпатым носам, ноздры якога неспакойна хадзілі, у пілотцы, надзетай глыбока, на самыя вушы, ён насіўся на маленькім махнатым коніку па поплаву і крычаў:

— Ры-ы-ыссю, мар-рш!

Упражкі, на якіх сядзелі ездавыя і частка разліку, дробныя горныя гарматкі, рэшта прыслугі, што была за гарматкамі таксама на конях, коні са снараднымі скрынкамі — усё гэта зрывалася з месца і з такім тупатам, ад якога аж дрыжаў, стагнаў куп'істы пляц, імчалася што было духу берагам Стрыя. Ездавыя люта ўзмахвалі бізунамі, совалі заднікамі ботаў у конскія бакі, прыпадалі да грыў, якія ўзбіваў, раскідваў шалёны бег.

Памкамузвода ў напятай пілотцы, раздзімаючы тонкія ноздры, таксама ляцеў на сваім махнатым коніку. На ўсім ляту ён паварочваўся і, нацягнуўшы повад так, што ашчэраны конік задзіраў галаву і заміраў адразу, камандаваў:

— Гарматы-ы-і-і, к бою!!!

Негусты голас яго, што нярэдка пераходзіў у фальцэт, быў на дзіва моцны. Калі Запара крычаў, салдаты, якія былі за кіламетр, без памылкі разбіралі ўсе яго каманды. Чуючы гэты галасок, увесь дывізіён ведаў: Запара займаецца.

Артылерысты яшчэ на скаку саскоўзвалі з коней і ўвішна кідаліся да прыземістых гарняшак. Запара, стрымліваючы дзікаватага каня, дробнымі няласкавымі вачыма паглядваў то на салдат, што адчэплівалі і ўстанаўлівалі гарматкі, то на выстаўленую, з жоўтымі валаскамі руку з вялікім срэбраным гадзіннікам. Звычайна пасля гэтага ўсё пачыналася спачатку. Незадаволены памкамузвода загадваў зноў прычапіць гарматы, і коні зноў ляцелі па беразе, сапучы і ўскідваючы грывы.

— Гарматы-ы, к бою!..

Амаль кожны раз вочы старшага сержанта з непрыхільнасцю заўважалі, што апошні з каня злез, апошні, перавальваючыся, падаўся да гарматкі Макоўчык. Маруда, таўсцела ён нібы знарок не спяшаецца, нібы пасмейваецца з сержанта, трухае, як мяшок, робіць выгляд, што бяжыць, але хіба ж гэта бег?

І колькі ўжо разоў адно і тое ж, колькі разоў памкамузвода ўшчуваў яго, гразіўся яму вымовамі,— ніякай перамены.

— Макоўчык, вы сёння снедалі? — грозна паварушыў тонкімі ноздрамі Запара, хвацка саскочыўшы з каня.

Макоўчык, поўны, рыхлаваты, з тоўстай шыяй, нязграбны ў ваеннай гімнасцёрцы, яснымі нявіннымі вачыма паглядзеў на памкамузвода.

— Як жа. Снедаў, таварыш старшы сержант.

— Не відаць! Вы так ходзіце, быццам суткі не елі!

— Я, таварыш старшы сержант, заўсёды быў такі.

— Мне не цікава, які вы былі!

— Тады выбачайце, таварыш старшы сержант, я думаў...

Макоўчык гаварыў з самай сур'ёзнай мінай, але Запару ў яго словах чуўся прытоены смех.

— Я ведаю, што вы думаеце!.. Адпраўляю днявальць!..

— Воля ваша, таварыш старшы сержант,— спакойна павёў крутымі плячыма баец.

Старшы сержант з раздражненнем падумаў, што праз аднаго такога можа на вучэннях праваліцца ўвесь узвод. «Куды б яго прыладзіць, у ездавыя — там таксама патрэбна паваротлівасць, а больш... Куды можна больш перавесці ва ўзводзе?» Гэта праблема, трэба сказаць, неаднойчы ўжо займала памкамузвода.

Запара быў чалавек, які не ведаў кампрамісаў у сваіх вывадах. Закаханы ў вайсковую службу, адданы ёй усімі сваімі пачуццямі і думкамі, стаpанны, ён любіў і цаніў у другіх таксама стараннасць і адданасць службе.

«Збыў жа хтосьці скарб гэтакі,— думаў ён, правяраючы, як падрыхтавана гармата да «бою». — Узнагародзіў...»

Усё было як належыць. Панарама ўстаноўлена

правільна — ртутныя кроплі ўзроўняў між рысак, замок адчынен, чахол са ствала зняты. Прыслуга стаяла на сваіх месцах, іменна так, як належала па статуту. Нават Макоўчык быў гатовы: прыгнуўшы галаву, трымаў у шырокіх, з кароткімі пальцамі руках працягнуты да зараджаючага снарад. Невысокі, але плячысты, ён амаль не згінаўся, згіналася толькі яго мяккая нізкая шыя.

— Першым жа снарадам вас забіла б,— кінуўшы пагардлівы позірк, прарочым голасам, упэўнена прамовіў Запара.

— Гэта яшчэ невядома...

Плечы Макоўчыка ніяк не хацелі хавацца за шчыт гарматкі.

— Прыгніцеся! — загадаў старшы сержант, ружавеючы ад гневу. Макоўчык неахвотна прысеў, з выглядам чалавека, які не ведае, чаму да яго чапляюцца.

Запара стаў камандаваць вугламеры, прыцэлы, і гэты клопат на нейкі час адвёў яго ўвагу ад Макоўчыка. Але калі памкамузвода загадаў змяніць пазіцыю, калі коні на ўсю сілу памчаліся да гармат, Макоўчык зноў увёў старшага сержанта ў гнеў. Пакуль ён узлез на сядло, другая гарматка бегла ўжо на дальнім канцы пляца.

Дзень быў хмурны, невясёлы. У сініх гарбінах гор, што цямнелі наводдаль у пройме стрыйскай даліны, збіраліся, дымячыся, навальнічныя хмары. Шчэць лясоў на вяршынях, на вышэйшых схілах то там, то тут танула ў клубах дыму, знікала з вачэй. Раз-поразу адтуль даносіліся глухія пагрозныя грымоты.

— Гу-гу-гу...

Адчувалася, што хутка пойдзе дождж. Але дождж нібы не спяшаўся. Вось ужо і заняткі скончылі, рассядлалі і накармілі коней, а хмарнасць якая была, такая і засталася.

Макоўчык, які пад вечар заступіў дняваліць на

канюшню, гледзячы ў бок захмараных гор, прамовіў раздумліва:

— Глядзі ты, там лье, як з прорвы, а тут — ціха... І вецер пайшоў адтуль, а дажджу не нясе...

— Горы не пускаюць,— адгукнуўся павучальна яго таварыш па днявальству, узводны спявак Халюта. — Хмары, бач, ляжаць на гарах...

Макоўчык прамаўчаў. Нельга сказаць, каб не любіў ён пагаварыць з таварышамі, але меў звычку ў кожнай гаворцы шукаць нейкі сэнс, пагарджаў пустой балбатнёй. Чалавек, які сказаў некалькі пустых сказаў, мог яму здацца нікчэмнасцю, надоўга страціць яго павагу. Адным з такіх здаваўся яму Халюта, самы вясёлы ва ўзводзе і самы пявучы хлопец.

«Горы не пускаюць!.. Адкрыў»,— няласкава падумаў Макоўчык, адыходзячы ад таварыша.

Ён стаў пазіраць на раку. Канавязі былі амаль на самым беразе, за якія дзесятак метраў ад вады. Макоўчыка здзіўляла, як хутка папаўнела і пашырэла за некалькі гадзін знаёмая рака. Яна зрабілася мутная, неспакойная, як там, у гарах, магутная плынь праносілася паўз Макоўчыка з такім гулам, што, здавалася, берагі ледзь стрымлівалі яе.

«Расхадзілася!» — незадаволена хмурыўся Макоўчык, пазіраючы на раку.

У гэты вечар сцямнела раней, чым звычайна. Хмары, здавалася, паважчэлі і насунуліся ніжэй. Ціха, амаль непрыкметна, пачало накрапваць, але шуму дажджу не было чуваць, бо яго глушыў няўціхны гул рачных хваль.

Нудны дожджык, хмары, аднастайны гул ракі наганялі сум. На нейкі час гэтую сумную панурасць развеялі байцы, што прыйшлі даглядаць коней, ад іх воклічаў і мітусні Макоўчыку стала весялей. Пасля таго як таварышы падаліся да палатак, Макоўчык падышоў да Халюты.

— Ты калі хочаш дняваліць — цяпер ці пасля паўночы?

— Цяпер.

— Тады пайдзі зараз павячэрай... Ды не затрымлівайся, не балбачы там лішняга.

— Не бойся, не затрымаю...

Ён сапраўды прыйшоў хутка. Халюта, якому многае даравалі за песні і які не цырымоніўся з іншымі, асцерагаўся і нават чамусьці пабойваўся няўклюды Макоўчыка.

Макоўчык прайшоўся яшчэ раз каля коней, праверыў, як яны прывязаны, і, кінуўшы таварышу пахмурнае: «Ну, глядзі тут!», непаспешлівай хадою падаўся да палатак.

Яму доўга не спалася. Дождж шапацеў і шапацеў, і рака гула, не ўціхаючы. Ён заснуў амаль каля паўночы — і, калі яго разбудзілі, адразу не паверыў, што ўжо час уставаць на змену. Але гадзіннік паказваў: пара. Макоўчык надзеў яшчэ мокрую халаднаватую плашч-палатку і, сонна сапучы, высунуўся на двор.

«Выбраў сабе змену з вечара,— падумаў пра Халюту. — Усё дзе лягчэй стараецца».

— Ну, тут нічога такога не было,— сказаў Халюта, узрадаваны. — Прыходзіў толькі Леанід Пятровіч...

— Які Леанід Пятровіч? — панура, сонна прамармытаў Макоўчык.

— Старшы лейтэнант Харунжы, дзяжурны па часці.

— Знайшоў Леаніда Пятровіча!

— Мы з ім добра знаёмыя... — Халюта хацеў яшчэ штосьці сказаць пра знаёмства, але стрымаўся.— Ага, ледзь не забыў,— я пераставіў Арла, біўся ён вельмі. Да дубка прывязаў. Прывязаў надзейна, так што будзь спакойны...

— Пагляджу.

— Ага,— зноў успомніў Халюта,— Харунжы казаў, нага ў Камарова нішто. Ён хутка паправіцца. Гэта дакладна.

Камароў — наводчык першай гарматы — быў гаспадаром Арла. Дзень назад наводчыку пераехала пальцы нагі колам гарматы, і ён ляжаў зараз у палкавой санчасці.

Халюта намерыўся ісці.

— А рака, Мак, ліха яе, усё пухне. Як з дрожджаў. Каб яна, глядзі, нас не затапіла...

— Затопіць! Выдумаў,— буркнуў Макоўчык.

Калі Халюта пайшоў, Макоўчык сеў на цюк спрасаванага сена, накрытага папонай, паправіў на галаве капюшон плашч-палаткі так, каб не цякло за шыю, і, прытуліўшыся да другога, вышэйшага цюка, даў спакой зморанаму целу. Чорт ведае, як хацелася спаць: пасля паўночы заўсёды вельмі хіліць на сон, а тут яшчэ гэты нудны шаптун-дожджык!

Ён і не заўважыў, як задрамаў. Але неўзабаве зашумелі коні, паспрачаўшыся аб нечым, і Макоўчык прачнуўся. Ён устаў, пайшоў паўз канавязь. Коні дыхалі цяплом, пырхалі, цягнуліся да яго храпамі, што ў цемры здаваліся яму маркотнымі. Ён перавязаў чымбур, які ўжо амаль не трымаўся, стаў, пазяхаючы, пахаджваць туды-сюды, баючыся, што калі сядзе, то зноў засне.

Цераз дрымотную абыякавасць чамусьці выпаўзла, згадалася Халютава трывога — «пухне... каб не затапіла». Ён зірнуў у бок Стрыя. Ракі амаль не было відаць, яна напаміnала пра сябе глухім незадаволеным гулам, якога прызвычаены Макоўчык дагэтуль нібы не чуў. Ён, як і раней, аднёсся да Халютавых слоў скептычна. «Затопіць! Балбатун!..»

І усё ж Макоўчык пацягнуўся да берага, пацягнуўся больш таму, што стаяць было нудна.

Тое, што Макоўчык убачыў на беразе, прымусіла яго адразу насцеражыцца. Вада, якая ўдзень была метра на паўтара ці два ўнізе, цяпер хлюпала каля самых ног, час ад часу ўзліваючыся на траву.

«Глядзі ты!»

Санлівасць адразу вылецела з яго. Усхваляваны, ён адкінуў з галавы капюшон, хутка азірнуўся, нібы чакаючы парады. Але за ім было цёмна і ціха. Што рабіць? Яшчэ крыху, і несамавітая рака зальe бераг, затопіць канавязі, пляц, на якім стаяць гарматы. Яму прыгадалася глеістая лагчынка раўчака, што была між канавязямі і палаткамі. Яе можа затапіць, і тады вада адрэжа канавязі ад лагера...

Макоўчык подбегам падаўся ў той бок, дзе была лагчына. Мінуўшы звыклы хмызнячок, ён ледзь не ўваліўся ў ваду — па раўчаку рушыла, бурліла незнаёмая рэчка. І хоць яна, ведаў салдат, была неглыбокая, з'яўленне яе ззаду канавязей, да якіх паступала папаўнелая рака, занепакоіла Макоўчыка.

Разважаючы, што трэба рабіць: клікаць дзяжурнага, узнімаць трывогу ці чакаць, як будзе далей, ён успомніў Запару, і гэты ўспамін нібы астудзіў. Вядома, памкамузвода, даведаўшыся, што занепакоіла Макоўчыка, гляне зняважліва на яго і кальне: аказваецца, і ён, Макоўчык, можа быць часам паваротлівы. Нават не ў меру паваротлівы. Ручая напалохаўся!..

Азірнуўшы цёмнае, зацягнутае воблакамі неба, Макоўчык падумаў, супакойваючы сябе: «Хутка пачне развідняцца. Каб не хмары, то ўжо, напэўна, святлела б».

Ну, а калі дзень недалёка, то можна і пачакаць — нават калі рака і выйдзе з берага, удзень лягчэй будзе дайсці да ладу.

Ён вярнуўся да канавязі. Неўзабаве да яго падышоў дзяжурны па канюшні, малодшы сяржант з узвода

ўпраўлення дывізіёна. Ён, адчуў Макоўчык, быў таксама занепакоены разлівам, што наступаў на бераг.

— Вось чорт, падняло яе. Адкуль толькі вада бярэцца, а? — Ён пазяхнуў: мусіць, перарвалі сон.— Не паплывём мы, а?

Сержант гаварыў па-прыяцельску, адкрыта, адносіўся да днявальнага, нібы да старэйшага, і Макоўчыку гэта падабалася.

— Ды я вось таксама думаю, каб не паплыць...— шчыра прызнаўся Макоўчык.

— Трэба, мусіць, да дзяжурнага па часці пайсці, параіцца, а?

— А што ж, таварыш малодшы сержант, пайдзіце, далажыце. Ён там далей ад рэчкі, не ведае ўсяго.

— Я таксама думаю... Значыцца, пайсці, а?

— Толькі, глядзіце, раўчак заліло. Асцярожней...

— Перайду! Ну, трымайся!..

Малодшы сержант прапаў у цемры. Макоўчыку ўспомнілася, што гаварылі пра сержанта ў батарэі: «добры, дружалюбны, толькі трохі дзіўны,— усё распытваецца, сумняваецца», згадалася, што ўсе між сабою завуць яго «настаўнік-чарнігавец». Сержант, ведаў Макоўчык, усяго з паўгода, як прыйшоў у армію з Чарнігаўшчыны, дзе працаваў настаўнікам, Думкі пра малодшага сержанта хутка без следу адплылі. Макоўчык стаў прыслухоўвацца да цішыні, што панавала ў баку лагера: яна ўгадвалася, нягледзячы на гул ракі і аднастайную нуду дробнага дажджу. Там было спакойна. Усе спалі, не ведаючы, што з кожнай хвілінай рака падступае і падступае.

Ён заўважыў, што пад нагамі стала больш хлюпаць. Гэта былі ўжо не дажджавыя лужы...

Нарэшце непадалёк пачуліся, перабіваючы шум ракі,

першыя камандныя галасы, і амаль тады ж прабег дзяжурны малодшы сержант. Не спыняючыся, ён крыкнуў Макоўчыку:

— Зараз знімемся адсюль!

С а л д а ты з лагера прыйшлі не адразу. Макоўчык здагадваўся, чаму яны затрымліваюцца, мусіць, разбіраюць палаткі; значыцца, лагер таксама знімецца. Ён стаў рыхтавацца да «паходу», шкадуючы, што не можа пабегчы туды: трэба было б узяць ранец, вінтоўку, шынель,— Халюта, напэўна, не здагадаецца прынесці. Не прынясе, і да таго ж яшчэ сам чамусьці марудзіць. Чаго ён там, гэты спявучы пстрыкун, важдаецца?!

Ён спаткаў Халюту няветліва. Хмурна ўзяў ад яго вінтоўку і рэчы, але ўсхваляваны Халюта не заўважыў гэтага.

— Лагер, Мак, затапляе! У крайніх палатках — вада ледзь не да нар. Там жа ніжэй!.. Устаюць — і проста ў ваду — боўць! Дзіва!..

Халюта гаварыў так, нібы радаваўся. «Пустазвон! Знайшоў з чаго смяяцца!» — падумаў Макоўчык, ускідаючы на павозку падмочаныя цюкі сена.

— Падбяры папоны! Палічы!

Недзе каля лагчыны пачуўся галасок Запары. Яшчэ нявідны, здалёк, памкамузвода крычаў: «Разабраць, асядлаць коней! Ехаць у парк, па гарматы!» На канавязі пачалася мітусня, у якой кожны з артылерыстаў рабіў толькі яму відную ў цемры справу. Чуліся воклічы, пытанні, лаянка.

— Дзе сядло?! —пытаўся хтосьці нецярпліва.

— Стой! Чаго ты, д'ябал худы, круцішся! — пакрыкваў другі на каня.

— Халюта і Макоўчык! — гукнуў Запара. — Канавязь разбіць на паляне, каля лесу. Над шасэ.

— Ёсць, каля лесу, над шасэ!— стрымана прамармытаў Макоўчык.

— Авёс і сена не забудзьце! — У апошніх словах яго Макоўчыку пачулася насмешка. Халюта супакоіў памкамузвода.

— Не забудзем.

Макоўчык, які запрагаў каня, не адказаў. Ён моўчкі ўзлез на фурманку, на мяхі аўса і цюкі сена, і, сказаўшы Халюце, каб і той паглядзеў, ці не забылі чаго, каб падабраў усё, шмаргануў лейцамі.

Амаль усюды на дарозе пад конскімі капытамі плюхала вада. Калі ж коні, храпучы, неахвотна пайшлі ў раўчак, яна адразу падступіла аж да скрынкі павозкі.

Пачынала трохі развідняцца, і было відаць, што там, дзе нядаўна ішлі рады буданоў, толькі бязладна ва ўсе бакі тырчалі дручкі ды холадна шарэла ручаінамі і затокамі вада. Выйшаўшы з берагоў, рака затапіла раней непрыкметныя нізінкі, нарабіла луж, разлівала іх, злучала ў азёры, што на дзіва хутка шырыліся.

Там, дзе дарогі з берага сыходзіліся ў адну і ўздымаліся на шасэ, Макоўчыку давялося прыпыніцца. Па дарозе ўзыходзілі ўпражкі з горнымі гарматамі, са скрынкамі з боепрыпасамі. Коні, мокрыя, з глянцавіта-бліскучай шэрсцю, напружваліся, выцягвалі ўпарта шыі, ездавыя размахвалі лейцамі і пакрыквалі то пагрозліва, то падбадзёрліва. Ехалі гарматы з суседняй, другой батарэі.

Макоўчык перачакаў іх і выкаціў таксама на шасэ. Павозка лёгка застукацела па гладзенькім, роўным асфальце, коні пайшлі весялей. Праз паўсотню крокаў Макоўчык звярнуў з шасэ і следам за гарматкай са сваёй батарэі, што ўзбіралася па свежай каляіне, наўскасяк, на даволі круты схіл, стаў таксама падымацца на гару. Коням цягнуць было цяжка, і ён злез з павозкі, пайшоў побач, адной рукой падпіраючы скрынку. Павозка ішла, нахіліўшыся набок, і колы раз-

поразу саслізгвалі з абадранага мокрага грунту і спаўзалі, грозячыся падмяць яго.

У адным месцы павозка спынілася: змораныя коні не цягнулі яе, дыхалі цяжка і часта, і Макоўчык даў ім крыху пастаяць. Тут яго нагнаў на кані Халюта, які трымаў некалькі палатняных вёдраў. Макоўчык загадаў яму падсабіць. Папіхаючы павозку ззаду і з ніжэйшага боку, пакрыкваючы на коней, яны рушылі далей і неўзабаве дапалі да таго месца, дзе трэба было разбіць канавязі. Тут ужо ўладоўваліся днявальныя з другой батарэі.

Выбраўшы некалькі сосен ускрай лесу, што ад шасэ коса падымаўся ўгару, знікаючы недзе за схілам няблізкай, нявіднай адсюль вяршыні, Макоўчык выцягнуў з павозкі вяроўку і стаў абвязваць яе вакол камля адной крайняй сасны. Адсюль ён працягнуў вяроўку да другой сасны, потым абвязаў вакол трэцяй. Халюта дапамагаў яму, увесь час расказваючы пра розныя праявы нядаўняга здарэння.

— Эх, Мак, б'е плынь у раўчаку! На паваротцы. Я там пераязджаў... Каб яшчэ трохі, закруціла б! Яй-богу, закруціла б!

— Знайшоў чым хваліцца! Глупства зрабіў, ды яшчэ хваліцца! — буркнуў без злосці Макоўчык.

— Чаму гэта глупства?!

— А таму, што хто ж разумны лезе на паваротку, дзе круціць?

— Ты — разумны! Пасля ўсе мы разумныя...

Халюта выпрастаўся, паглядзеў на раку. Стрый цьмяна пабліскваў у ранішняй мокрай шэрасці, незнаема магутны, неабсяжны. Былыя берагі вада ўсюды затапіла. Вадзяны прастор, пачынаючыся ўнізе каля шасэ, даходзіў амаль да падножжа панурых гор, што цямнелі на другім баку. Да іх было не менш паўтара кіламетра.

Толькі дрэвы ды хмызнякі выбіваліся з цьмянай аднастайнасці разліву.

Нават адсюль было відаць, што разліў гэты неспакойны. Пасярэдзіне і па баках яго несла рознае лясное ламачча, нейкія бярвенні, вымытыя, вырваныя кусты, сена. Між усяго гэтага Халюта ўбачыў дрэва, якое, круцячы, як трэску, бурлівая рака моцна гнала ўніз.

Халюта ўбачыў непадалёк дручкі, што тырчалі сярод вады. Гэта была рэшта буданчыкаў. Ён павёў вокам далей, туды, дзе стаялі канавязі, і на яго твар раптам лягла трывога. Ён азірнуўся на Макоўчыка, які ўсё важдаўся з вяроўкай.

— Слухай, Лёня, а Арла... мы... забылі!..

Макоўчык падняў галаву ад вяроўкі. Не, Халюта не жартаваў. Ён стаяў пабялелы, і на твары, заўсёды такім вясёлым, бесклапотным, быў страх.

— Што я табе казаў, дурная галава,— правер, ці не забылі чаго-небудзь!

— А ты хіба не мог напомніць?

Макоўчык не адказаў. Ад злосці задрыжалі рукі.

Не мог напомніць! Яму трэба, каб за ім хадзілі ды напаміналі! Ах, як Макоўчыку хацелася выказаць тое, што цяпер у яго душы кіпіць да гэтага вертуна, выказаць увесь гнеў, усю пагарду!

Ён убачыў, што да іх, ведучы каня, ідзе мокры, як і ўсе, памкамузвода, заляпаны глінаю аж да напятай глыбока пілоткі.

Толькі гэтага і не хапала. Запара, кінуўшы на Макоўчыка абыякавы позірк, стаў рассядлоўваць каня.

— Авёс увесь прывезлі? — запытаўся ён, выціраючы далоняй запацелую конскую шэрсць пад сядлом.

— Увесь,— пахапліва адрапартаваў Халюта. — І сена, і

авёс! Напарваліся, пакуль уз'ехалі, але ўсё ўзялі!..

Макоўчык гнеўна змераў вачыма таварыша і адвярнуўся. Пастаяў хвіліну панура, павольна пайшоў уніз, упіраючыся абцасамі ботаў у асклізлы грунт. У грудзях кіпела новае: нарабіў, пустая галава, кінуў у вадзе каня, і — клопату яму мала! І як гэта ён, Макоўчык, так проста даверыўся гэтаму вертуну, не затрымаўся, не праверыў усё сам?

Разам з гневам на Халюту ў Макоўчыка было і другое адчуванне: ён павінен паправіць становішча, ён, іменна ён, не хто іншы. Макоўчык наогул не ўмеў звальваць справу на другіх.

Для яго не было другой думкі — Арла трэба неяк выратаваць. Гэта быў цяпер першы, самы галоўны абавязак у жыцці. Абавязак неабходны, не якія-небудзь заняткі, дзе невядома чаму Запара ўвесь час падганяе. Яго чакае жывое стварэнне, гняды быстры Арол, конь Федзькі Камарова, што не мог са шпіталя прыбегчы на ратунак...

— Мако-оўчык!.. Лё-ёня-а!..— пачуў ён ззаду, з гары. Макоўчык пазнаў голас Халюты, але не азірнуўся. Ён нават прыбавіў хады.

Перайшоўшы шасэ, Макоўчык мімаволі спыніўся. Ён здзівіўся, убачыўшы зблізку, як прыбавілася вады, але думка гэта адступіла перад клопатам. Трэба ісці крыху правей — адтуль бліжэйшы шлях да канавязей.

Ён збочыў і стаў спускацца па крутым слізкім схіле. Вада тут падступала да пояса, стрымлівала хаду, але цячэнне было нямоцнае, і ён спачатку ішоў лёгка.

Працерабіўшыся цераз хмызнячок, за якім пачыналася нізінка раўчака, ён заўважыў, што плынь стала інакшай. Вада па нейкіх сваіх законах бегла за хмызняком хутчэй, віравала, бурліла, несучы зламанае галлё і сена. Макоўчык адчуў, што яго збівае з ног, цягне ў глыбіню, і прыпыніўся. Унутры пахаладзела, калі ён падумаў, што трэба ўсё ж перабірацца далей. Ён

павёў вачыма, шукаючы спакайнейшае месца, але ўсюды было адно. Макоўчыка ўзяў роздум: ці зможа ён утрымацца, пераходзячы, ці ўстаіць перад дзікай напорнасцю гэтай быстрай плыні? А калі не ўтрымаецца, калі вада сарве яго, закруціць, панясе!..

Ён нават плаваць не ўмее! Не вучыўся ніколі: у яго зялёнай вёсачцы на Віцебшчыне не было ні рэчкі, ні азярца хоць бы з добрую лужыну. Не ўмее плаваць!..

Паўз яго пранесла вялікі ашмётак сарванага недзе ў гарах вымаклага сена,— вось і яго можа так панесці. Што гэтай плыні сарваць чалавека, гэтай дзікай сіле вады!..

— Мако-оўчык! — пачуў ён ззаду, з гары, голас сержанта, чарнігаўскага настаўніка. — Вярні-і-цеся-а!

Ён не ведаў, што за ім сочаць. Яго гэта не цікавіла. Макоўчык быў запоўнены сваімі развагамі і клопатамі. А тым часам за ім сачылі,— малодшы сержант з-пад Чарнігава і Запара, стоячы на схіле гары, пазіралі ў яго бок, адзін з прыкметнай трывогай, а другі — недаверліва, скептычна.

— Чорт, я ўсё роўна як ведаў раней, што ён мне падстроіць дрэнь якую-небудзь!.. Макоўчык твой! — не мог супакоіцца Запара.— Ну, хопіць ужо мне важдацца з ім! Хопіць!

Ён са злосцю кінуў на зямлю цыгарку, падаўся ўніз да вады. Малодшы сержант пайшоў за ім, разважаючы ўголас, што можна б зрабіць, каб выратаваць каня.

— Што?! — адказаў нервова Запара. — Лодак тут зараз няма. Ды каб і былі — над раўчаком...

— Перавярнула б, абавязкова!

— Пустая балбатня! — Памкамузвода раптам заключыў: — Адным словам — ЧП

Ён, здаецца, быў перакананы, што каня выратаваць не ўдасца, і гэта злавала яго...

— Не трывожся, ён не пойдзе!.. Не з такіх! — Запара гаварыў малодшаму сержанту тонам, якому не можна было не верыць. Спускаліся хутка, і памкамузвода некалькі разоў прыпыняўся, аддыхваўся. — Я іх ведаю, гэтых!.. Ён і ў ручай не пойдзе, калі там вады вышэй калена... З каня не саскочыць, каб не падвярнуць нагу... І так многа прайшоў, аж дзіва... Гэта згарача...

— А што, калі пойдзе? У вір. А? Сарве яго, чаго добрага!

Яны саскочылі на шасэ. Малодшы сержант паглядзеў на тое месца, дзе быў Макоўчык: постаць салдата ледзь віднелася ўскрай хмызняку.

— Не пойдзе, кажу! — Запара адвярнуўся ад ракі, прамовіў непрыязна: — Эх, чорт пабяры, такога каня ўгробілі! Шляпы,— бераг залівае вадой, а яны дрэмлюць, чакаюць, калі затопіць усё!.. Я на месцы кампалка за гэту ночку таму-сяму так уклеіў бы, што ён усё жыццё памятаў бы.

— Уклеіў бы! У цябе і слоў іншых няма!

— А якіх ты хочаш за такое слоў?! Можа, пахваліць, што ўгробіў мне каня?! Не, ужо не дачакаешся! І гэтага, і Макоўчыка гладзіць не думаю!..

— Ты глядзі, як бы цябе за Макоўчыка не пагладзілі, дзе трэба! — Чарнігавец гукнуў: — Макооўчык!!!

Рэха пранесла па горным схіле, па вадзяной роўнядзі: — о-оў-і-і.

— Стаіць, яшчэ думае. Гукні ты,— сказаў ён Запару. Памка-музвода завагаўся, але не паклікаў.

Макоўчык знік у зарасніку,— напэўна, паслухаўся малодшага сержанта і падаўся назад.

— Эх, разліло, а? — сказаў чарнігавец, акідваючы вачыма шырокі прастор вады. — Расплыўся, а? Цёк сабе дзень, другі — ціхі, звычайны, а потым — глянь. Сіла! Мора, сапраўднае мора... Канца краю няма, а?

Ён памаўчаў і нечакана скончыў:

— Часам так і чалавек... Аднаго адразу пабачыш, а другога, брат, і за год не зразумееш...

Ён крыкнуў:

— Мако-оўчык!

— Вяртаецца ўжо,— прамовіў Запара. — Эх, чорт, непрыемнасць якая з гэтым канём!.. Наварылі кашы, а мне за вас аддувайся! Але не, я за цябе адказваць не буду. Сам нарабіў, адказвай сам! Няма чаго другіх ганьбіць!..

— Адкажу, калі запытаюцца.

— Ты ж вінаваты. Ты дзяжурыў... Толькі, мусіць, усё роўна на мой узвод зваляць. Мой конь застаўся, я і вінаваты!..

Запара сціх: наводдаль, за хмызняком, пачулася ржанне. Так, чорт, непрыемнасці цераз гэтага каня яму не мінаваць. Запара ўзрушана закінуў назад сумку, што збілася наперад, і стаў неспакойна ўзірацца ў той бок. Яго касцісты, з тонкімі ноздрамі твар быў нахмураны, рашучы.

— Халюта! — гукнуў ён салдата, які стаяў поруч. — Ідзіце насустрач Макоўчыку і — каб не вярталіся без каня! Ясна?

— Таварыш старшы сержант, — тонам просьбы прамовіў Халюта.

— Ну, што?

— Я, таварыш старшы сержант... я...

— Што?!

— Не магу...

— Чаму гэта?!

— Я не магу... плаваць... таварыш старшы...

Запара пагардліва зірнуў на яго.

— Трус!..

Халюта, угнуўшы галаву, пачаў пакорліва спускацца, але Запара загадаў яму вярнуцца. Ён не глядзеў на салдата.

Памкамузвода сарваў з сябе абшарпаную сумку, кінуў чарнігаўцу. Не гаворачы нічога, рашуча пайшоў да вады.

...Макоўчык вяртаўся. Што ж, ён хацеў зрабіць сваю справу, але не можа. Позна. Спазніўся. Калі б крыху раней, калі б Халюта сказаў адразу, як толькі выбраліся на гару, тады б ён мог бы дабрацца. А цяпер позна!..

Ён пацерабіўся цераз хмызняк назад, пацерабіўся з той палёгкай, якая паяўляецца, калі знойдзен, нарэшце, выбар, правільны і сумленны.

Пачуўшы недалёкае конскае ржанне, Макоўчык незадаволена азірнуўся.

«Ну, чаго, чаго галосіш?! — хацелася яму крыкнуць злосна, бязлітасна. — Не ведаеш... Не магу!»

Прайшоў яшчэ некалькі крокаў — усё павольней і павольней,— нарэшце зусім спыніўся. Нядаўняй яснасці і лёгкасці зноў як і не было. У ржанні Арла быў страх безвыходнасці, поўная адчаю надзея на ратунак, апошні роспачны кліч дапамагчы. Кліч жывой істоты, што можа загінуць, што баіцца смерці...

Яе пакінулі, яе забылі, яе не шкадуюць...

Макоўчык ужо не мог злавацца на гэты кліч. Ён уздыхнуў — нічога не зробіш, на яго надзея,— і зноў падаўся да вірлівай плыні, туды, адкуль чуўся кліч на дапамогу.

Калі цяпер падступіў да віру, не раздумваў, як у першы

раз. Лепш не думаць лішне. Ступіў адразу. Моцная плынь найшла на яго, націснула, стараючыся збіць, і Макоўчык, каб устаяць, колькі можна было, нахіліўся насустрач цячэнню. Вада круцілася вакол яго, булькатала, кіпела. Цяпер не было ні страху, ні шкадавання, хацелася толькі хутчэй дапасці да залітага другога берага, над якім звісалі галіны арэшніку. Але ісці было цяжка,— перад тым, як ступіць, мацаў дно, да таго ж даводзілася ўсё спыняцца, нахіляцца, каб утрымаць раўнавагу. Каля берага ён нецярпліва пацягнуўся да галіны, але схапіў толькі кволы парастак з некалькімі клейкімі лісткамі. Парастак не вытрымаў і адарваўся.

Макоўчык страціў раўнавагу і апору, і магутная плынь прагна падхапіла яго, панесла, упарта стараючыся перакуліць на спіну. Ён інстынктам здагадаўся, што гіне. З усёй сілы рвануўся, пачаў пахапліва лавіць галіны, паўз якія яго так блізка і так далёка гнала. Яму ўдалося ўхапіцца за лазіну, вяршынька якой, сагнуўшыся, мокла ў вадзе. Але і гэтая лазіна магла б не ўтрымаць. Макоўчык хутчэй хапіўся за таўсцейшую, потым адразу за дзве. Трымаючыся за іх, ён, нарэшце, выбраўся на бераг.

Сэрца яго захлыналася, у роце было поўна вады, але Макоўчык не спыніўся. Усхваляваны, распалены барацьбой, перажытым, ён толькі ашалела агледзеўся, каб вызначыць, дзе адсюль Арол,— і кінуўся ў той бок.

Конь трывожна хроп і бегаў вакол дрэва, на ўсю сілу нацягнуўшы ланцуг чымбура, стараючыся парваць сваю смяротную прывязь. Жалезны ланцуг не паддаваўся, толькі шырэй і глыбей уядаўся ў кару. У незвычайна круглых, вырачаных сіняватых вачах каня быў жах, нежывёльны сум. Гэты пакутлівы, такі глыбокі і ясны выраз уразіў Макоўчыка. «Як чалавек!» — падумаў, шкадуючы, ён.

— Арол... Арлюха... Дурніца...

Ён асцярожна падступіўся, пагладзіў каню храпу, шыю, пяшчотна, як чалавека, запытаўся:

— Што, Арлюха, напалохаўся?! — Ласкава паляпаў па конскай шыі. — Напалохаўся, ясна. Дадалося табе, бедаку! Ну і мне, дружа, таксама дасталося зараз...

Слухаючы яго супакойлівы голас, паддаючыся яго пяшчотай, конь адпусціў нацягнуты ланцуг, спыніўся. Арол даверліва пацягнуўся храпай да хлопца.

— Ну вось, ну вось... разумны ты...

Макоўчык радасна засмяяўся, прыпаў да мокрай

конскай шэрсці, стаў аддыхвацца. Шыя каня ад пералітага ўзрушэння дробна дрыжала.

Х л о п е ц стаў развязваць абкручаны вакол дрэва ланцуг, пад якім вільготна бялеў свежы абадок.

— Ну, прыкруціў цябе Халюта!.. Тут бы табе і капец...

Конь згодна, весела заржаў.

Адвязаўшы Арла, Макоўчык узлез на яго. Перад тым, як ехаць, ён прывыкла намерыўся папраўіць пілотку, але яе не было. «Згубіў, мусіць, у віры... Яшчэ за гэта Запара прычэпіцца...»

— Ну вось, Арлюха, зараз будзем перапраўляцца! — сказаў ён каню, пад'ехаўшы да віру.— Тут я ледзь і не паплыў. Ну, а як жа мы разам?

Макоўчык зноў занепакоіўся, прыгадаўшы нядаўняе. Ён падумаў, што лепш перабірацца з канём не наўпрасткі, а наўскасяк насустрач цячэнню,— каб вада не збіла каня. Хлопец праехаў крыху берагам, праехаў непадалёк ад Запары, што быў на другім баку і сачыў за ім.

— Ну, вось тут!

Ён ужо намерыўся пусціць каня ў вірлівы паток, калі заўважыў, што з-за павароту вада вынесла дрэва, шапка якога ўзвышалася на вадзяной шэрасці, як стог. З гэтага стога, бязлітасна абшматанага, вытыркаліся

белымі вострымі рабрынамі зломы галін, непадалёк ад яго выглядвала з вады пакручастае, таксама паабламанае карэнне.

Макоўчык пачакаў, пакуль дрэва — гэта быў вывернуты ці падмыты недзе ў гарах дуб,— булькаючы вадою, з сіпеннем прайшло паўз яго, і, яшчэ не разумеючы як след, якую небяспеку яно несла з сабой, каб не ўдалося заўважыць у час, накіраваў каня ў ручаіну.

Вада, што хутка дайшла амаль да конскага хрыбта, збівала Арла, і конь увесь напружваўся, каб утрымацца. Ён то ўпіраўся ў грунт нагамі, то выцягваўся, прыпадымаўся, нібы збіраючыся плыць. Яго крыху зносіла, і Арол ішоў бокам, падпарадкоўваючыся Макоўчыку, які цягнуў улева чымбур.

Конь разбіваў вадзяную плынь, узняўшы галаву, фыркаючы, дзіка пабліскваючы вільготнымі з просінню круглымі вачыма. Макоўчык адчуваў, што Арла палохае гэта кіпенне вады, гэты напор, што конь не хоча слухаць яго.

Хутчэй бы перабрацца!.. Яшчэ крыху! Яшчэ! Бераг ужо так блізка! Пальцы Макоўчыка да болю ўрэзваліся ў жалеза ланцуга-повада...

— Ну, яшчэ крыху! Трымайся, трымайся, Арлюха мілы!..

Эх, як б'е, кіпіць вада вакол каня, каля Макоўчыкавых ног!..

Дапаўшы да берага, Арол рыўком ускочыў на яго і прыпыніўся. Ён зайтаў мокраю грываю і фыркнуў,— Макоўчыка гэта нібы абудзіла. Хлопец адпусціў чымбур, прыпаў да шыі каня тварам і засмяяўся.

— Што, выбраліся?! Выбраліся з чортавага пекла?!.

Тут ён убачыў паблізу Запару і спахмурнеў. Выпрастаўшыся, Макоўчык тузануў каня і абыякавы паехаў да шасэ.

1955

Іван Мележ

Нарадзіўся 08.02.1921 г. у вёсцы Глінішчы Хойніцкага раёна Гомельскай вобласці.

Пасля заканчэння сярэдняй школы (1938) працаваў у Хойніцкім райкоме камсамола. У 1939 годзе паступіў у Маскоўскі інстытут гісторыі, філасофіі і літаратуры. З першых дзён Вялікай Айчыннай вайны на фронце. У 1942 годзе цяжка паранены. Пасля лячэння яго адправілі ў тыл. У 1943 годзе выкладаў ваенную падрыхтоўку і адначасова вучыўся на філалагічным факультэце ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, які знаходзіўся на станцыі Сходня пад Масквой. Закончыў універсітэт ужо ў Менску ў 1945 годзе, паступіў у аспірантуру і выкладаў беларускую літаратуру. І.Мележ працаваў у рэдакцыі часопіса «Полымя», у ЦК КПБ. Выбіраўся дэпутатам Вярхоўнага Савета БССР (1967-1976), быў старшынёй Беларускага камітэта абароны міру і членам Сусветнага Савета Міру. Член СП Беларусі з 1945 года.

Выйшлі зборнікі аповесцей, апавяданняў, нарысаў, крытычных артыкулаў: «У завіруху» (1946), «Гарачы жнівень» (1948), «Заўсёды наперадзе» (1948), «Блізкае і далёкае» (1954), «У гарах дажджы» (1957), «Што ён за чалавек» (1961), «Жыццёвыя клопаты» (1975), «Белыя вішні і яблыні» (1976) і інш. Аўтар раманаў «Мінскі

напрамак» (1950, кн. 1; 1952, кн. 1-3; дапрацаванае выданне ў 1974), цыкла раманаў «Палеская хроніка» - «Людзі на балоце» (1962), «Подых навальніцы» (1966), «Завеі, снежань» (1978). У 1969-1971 гг. выйшаў збор твораў у 6-і, у 1979-1985 гг. - у 10 тамах.

«У аснове Мележавага мастацкага свету - багаты рэальны свет простых людзей у іх адзінстве з прыродай, з зямлёй. Пісьменнік падае сваіх герояў ва ўсёй іх жыццёвай канкрэтнасці. Яны быццам выхаплены з жыцця. І не аддзелены ад яго, пададзены разам з жыццём, якое іх акружае, з якім яны пастаянна ўзаемадзейнічаюць» (С. Андраюк).

Іван Мележ узнагароджаны двума ордэнамі Працоўнага Чырвонага Сцяга, ордэнамі Чырвонай Зоркі, «Знак Пашаны» і медалямі.

Лаўрэат Літаратурнай прэміі імя Якуба Коласа (1962, за раман «Людзі на балоце»), Ленінскай прэміі (1972, за раманы «Людзі на балоце» і «Подых навальніцы»), Дзяржаўнай прэміі БССР імя Якуба Коласа (1976, за кнігу «Жыццёвыя клопаты»).

Народны пісьменнік БССР (1972).

Памёр 09.08.1976 г.

Падрыхтаванае на падставе: Мележ Іван, Збор твораў. У 10-ці т. Т. 1: Апавяданні, аповесці.— Мн.: Маст. літ., 1979.— 448 с., 5 л. іл.

Літаратурная спадчына лаўрэата Ленінскай прэміі, народнага пісьменніка Беларусі Івана Паўлавіча Мележа (1921-1976) стала нашым нацыянальным гонарам. Гэты дзесяцітомны Збор яго твораў уключае ў сябе ўсё лепшае, што створана пісьменнікам.

Першы том склалі апавяданні і аповесці Івана Мележа. У томе публікуецца прадмова доктара філалагічных навук, прафесара і пісьменніка Алеся Адамовіча, а таксама каментарыі.

Рэдактар: У. В. Гніламёдаў